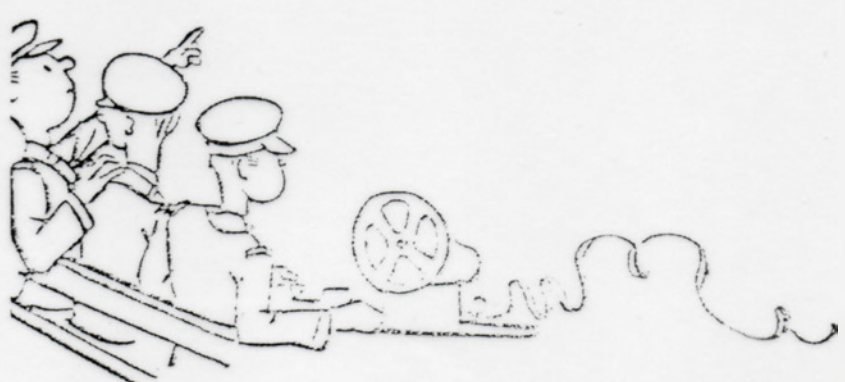




POBUNA U PISAĆEM STROJU



„Collegium Artisticum“ je osnovala grupa mladih intelektualaca u Sarajevu 1939. godine kao deo Sarajevske filharmonije. Družina je delovala do marta 1941. godine. Naziv grupe ili sekcije trebalo je da zavara vlasti i sakrije pravu suštinu i nameru mladih entuzijasta, koji su želeli da skrenu pažnju javnosti na stanje sveta, Evrope i Jugoslavije, u vreme kada je Drugi Svetski rat započeo – napadom na Poljsku – i kada je postalo jasno da će se proširiti i na ostali deo Evrope.

Trebalo je upozoriti građane na predstojeću opasnost. Rat i posledice ratnih razaranja, okupiranja delova Evrope nisu bili nepoznati jednom broju bolje obaveštenih ljudi, ali je bilo teško poverovati da će rat doći i do naše zemlje. - „nada umire poslednja“.

Znalo se dobro da su Jevreji iz Austrije, Čehoslovačke i Poljske već bili u opasnosti, mnogi su već bili u koncentracionim logorima. Bilo je direktnih dokaza – veći broj izbeglica našao se u Jugoslaviji da potraže spas ili da odavde produže na sigurnije mesto. Još uvek se čekalo. Mnoge jevrejske porodice verovala su da se to njima neće dogoditi.

Kao umetnička družina svoje ideje prenosili su predstavama, recitalima, izložbama i predavanjima.

„Collegium Artisticum“ osnovala je grupa mladih ljudi, koji su se u isto vreme po završetku studija u Pragu, vratili u Sarajevo. Grupa je bila pod uticajem levo orientisanih umetničkih krugova u Češkoj i njihovih novih ideja i modernih tendencija u politici i umetnosti. „Collegium Artisticum“ je sa entuzijazmom krenuo u kreativne programe i oživeo prilično učmalu sarajevsku scenu.

Osnivači su bili slikar Voja Dimitrijević, dirigent i kompozitor Oskar Danon, balerina i koreograf Ana Rajs – Radošević te arhitekta Jahiel Finci. Među najangažovanijim su bili Šuica Salom, Erih Koš, Matisja i Emerik Blum, Daniel Ozmo, Natan Rajs – Radošević. Od igrača se isticala Blanka – Bija Danon, Rea Rajs – Živković, Betina Romano. Od poznatih slikara treba istaći Ismeta Mujezinovića, Jovana Kršića, zatim Olgu i Avdu Humo, Ratu Dugonjića, Micu Todorović itd. Ovo su imena samo jednog broja od ukupno 100 članova.

Većina ovih imena i danas nisu zaboravljena, kao što ne bi trebalo zaboraviti ni njihovu jednogodišnju aktivnost koja je samo mali deo njihovih životnih i radnih biografija.

„Collegium Artisticum“ iako je delovao samo godinu dana, ono što je urađeno za tako kratko vreme, ostavilo je vidan trag u kulturnoj i političkoj istoriji.

U svojim biografijama skoro svi učesnici pominju svoje učešće u družini, a njenog uspeha se sećaju sa zadovoljstvom i otvorenim divljenjem prema smelosti, inventivnosti i političkoj hrabrosti. Osim toga, sve se to dešavalo u ranoj mladosti, te su uspomene bile još draže a druženje među članovima trajalo je do kraja njihovih života.

Prilikom jubilarne godišnjice „Collegium Artisticuma“ u Sarajevu se 1980. godine okupilo nekoliko najaktivnijih članova koji su prisustvovali proslavi, a svako je napisao i svoja sećanja koja su objavljena u jednoj monografiji.

Evo nekoliko sećanja---

OSKAR DANON „Colegium artisticum“ 1939.

„Prva predstava sintetičkog pozorišta u Sarajevu“ takvi plakati pojavili su se jedne oktobarske večeri 1939. godine. U prepunoj dvorani Sokolskog doma započinjala je priredba o kojoj se danima govorilo. Grupa mladih sarajevskih intelektualaca organizovala je prvu predstavu sintetičkog pozorišta. Bio je štampam i program „Veče muzike, pokreta i narodne poezije“, a u foajeu doma je otvoren Salon slika.

Za predratno Sarajevo bio je to veliki kulturni događaj, koji je imao svoju ne manje značajnu političku pozadinu. Jer, Sarajevo je godinama bilo poznato kao veliki grad bez nekih značajnih kulturnih manifestacija.

Pijanistkinja Matusja Blum i ja (kao dirigent), balerine Ana Rajs i Ubavka Milanković, likovni umetnici Vojo Dimitrijević, Ismet Mujezinović, Roman Petrović, Danijel Ozmo, inženjeri Jahiel Finci, Emerik Blum, Salom Šuica, pisci i javni radnici Pavle Goranin, dr Jovan Kršić, Boro Drašković i drugi okupljali su omladinu putem horskih recitacija, recitacija, raznih umetničkih večeri, izložbi i sličnih javnih nastupa.

Uskoro je organizovano niz predavanja o raznim pitanjima o umetnosti. Predavanja su imala skrivenu, a neretko i otvorenu političku osnovu. Tako je akademski slikar Vojo Dimitrijević održao jedno veoma uspelo predavanje o Pablu Pikasu, na predlog Boriše Kovačevića. Zbog policije smo objavili da će se govoriti o Pikasu, ali je istovremeno govoreno mnogo o španskom građanskom ratu.

Tako je sazrelo i vreme za jednu ozbiljnu manifestaciju, - za nešto što bi zainteresovalo i okupilo širi krug ljudi i omladine. Predložio sam kao dirigent Sarajevske filharmonije, slikaru Voji Dimitrijeviću arhitekti Jahielu Finciju i baletskoj umetnici Ani Rajs da organizujemo „Veče muzike, pokreta i narodne poezije“. Predlog je prihvaćen i program čije je održavanje bilo predviđeno za početak oktobra 1939. godine bio je sastavljen ovako: četiri scenske realizacije narodnih pesnika u stilu sintetičkog pozorišta – „Starac Vujadin“, „Smrt majke Jugovića“, „Mali Radojica“ i „Oranje Kraljevića Marka“, recitacije – „Kos obosio radi djevojaka“, „Jadno hodanje“, „Smrt Omera i Merime“, „Voli baku dok je u tikvi vina“ i „Čarobni retki sveci“, kao i neke klavirske kompozicije. Saradnici i izvođači programa bili su prof. Ljubo Bajac, Matusja Blum, Jovica Lukan, Ubavka Milanković i članovi Narodnog pozorišta Jelena Kešeljević, Mile Jasnić, kao i recitatorski hor („Voica - band“) od 16 članova. U scenskim realizacijama narodnih pesama, odabrana su ona dela iz narodnog eposa koja su prikazivala jasno i nedvosmisleno, borbu naroda za slobodu, njegov život pod jarmom robovanja, zatim težnju za slobodom misli i ideja, a ponegde je ubačena i neka pesma lirskog ili satiričnog karaktera.

Predstavu smo svi pripremali sa velikim oduševljenjem. Probe nismo imali gde da održavamo, već smo se sastajali u mom stanu, obično pred večer, pa smo prozore zamračivali. Prema dogovoru, nismo svi odlazili u isto vreme, da ne bismo izazvali sumnju policije koja nam je nekoliko meseci pre ove akcije sprečila izvođenje horskih recitacija Volkera i Bezruća. Uvek smo pazili da nas neko ne prati. Radili smo u jednoj većoj i manjoj sobi, dok su ostale prostorije stana bile pretvorene u garderobe. Ja sam bio režiser. Trudio sam se da objasnim svoje zamisli, ali je mlađe članove zbunjivala novina sintetičkog pozorišta. Konačno, došao je i dan nastupa. Interesovanje je bilo ogromno. Sokolski dom nije mogao da primi sve one koji su želeli da vide priredbu.

Veliki uspeh ove večeri, kao i uspeh Salona slika koji je bio otvoren u foajeu, a na kom su izlagali Mica Todorović, Vojo Dimitrijević, Ismet Mujezinović bio nam je veliki podsticaj za dalji rad.

Svi smo dali šta smo mogli. U organizovanju svojih ideja izrađivali smo i sami postavljali kulise, praktikable, zavese, itd. Sve izdatke, takođe, pokrivali smo sami. Vodila nas je samo jedna želja, da uspemo, jer samo ako uspemo mogli smo računati na dalje i još veće simpatije građana. Sarajevska omladina je već velikim delom prišla nama.

Rad ove sekcije Sarajevske filharmonije, koja je predstavljala kolektiv ljudi koji su sa idealom radili na ostvarenju i podizanju ne samo muzičke kulture u Sarajevu, ubrzo se osetio u i u novim strujanjima u kulturnom životu grada. U organizaciji „Collegiuma“ su održavani ne samo koncerti nego i predavanja iz svih oblasti umetnosti i izložbe naprednih slikara iz cele zemlje. Na izložbi „Naše selo“ učestvovalo je i nekoliko slikara iz napredne zagrebačke grupe likovnih umetnika „Zemlja“. Na muzičkim predavanjima s ilustracijama bilo je uvek veoma mnogo slušalaca. „Collegium“ je organizovao i nekoliko koncerata s predavanjima (na primer, o muzici baroka, o Debisiju i Ravelu, itd). Tako se odjednom, a da toga odmah nismo bili ni svesni, razvila živa kulturna delatnost.

Članovi „Collegiuma“ organizovali su, kasnije još jednu predstavu, kojoj su dali naslov „Zašto plače Ema?“ (prema pripovesti Nore Frida „Pobuna u pisaćem stroju“). Ova se predstava može označiti kao vrhunac delatnosti „Collegium Atisticuma“. Dvorana Sokolskog doma bila je posebno adaptirana. Scenska realizacija (u naslovnoj ulozi je nastupila Bija Danon), s veoma jasnom naprednom socijalnom tendencijom, bila je postavljena, prema mišljenju gledalaca i pozorišne kritike, na veoma inventivnoj osnovi. U izvođenju predstave učestvovalo je preko 100 lica, zatim orkestar, dva hora, baletski hor i recitatori. Pre početka predstave je otpavana himna „Collegiuma“, „Vodimo navalu, juriš na celi svet“ (muzika moja, na reči Nore Frida iz pripovetke „O lopti koja ide samo u neprijateljski gol“, u prevodu dr Jovana Kršića). Sokolski dom je podrhtavao od ovacija i aplauza posle svake tačke programa, što je, razumljivo, imalo dvojaki karakter, i umetnički i politički. Policija je jedva uspevala da pred Domom održi red među građanima koji su, iako više nije bilo mesta, hteli da uđu. Nije se znalo gde je bilo više policajaca - napolju, u uniformama, ili u dvorani, u civilnim odelima. Pre predstave izašla je iz štampe i zbirka od pet pripovedaka za decu Nore Frida pod zajedničkim nazivom „Zašto plače Ema?“, „Pustite kontrabas u radio“, „Pobuna u pisaćem stroju“, „Kako je izmišljen padobran“, „O lopti koja ide samo u neprijateljski gol“ i „Zašto sedaju ptice na telefonske žice“, u prevodu dr Jovana Kršića i ing. Emerika Bluma. Socijalne tendencije ovih pripovedaka, malih baleta, bile su svakome više nego jasne.

Interesovanje je prelazilo sva dotadašnja očekivanja. Organizatori predstave morali su obećati reprizu. Ali, već sutradan je policija stupila u dejstvo. Rad „Collegiuma“ je zabranjen (policiji, razumljivo, nije ostala skrivena ni celokupna delatnost „Collegiuma“ i njegov očigledan uticaj na srednjoškolsku i radničku omladinu Sarajeva), a knjiga „Zašto plače Ema?“, takođe je zabranjena. Ova poslednja mera je zakasnila, jer je celokupna naklada bila rasprodana. Najviše primeraka rastureno je među srednjoškolskom omladinom. A to nije ni bilo čudno pošto je rasturanje izdanja (čiji je glavni „dispečar“ bio ing Emerik Blum) preuzelo na sebe i nekoliko do tad pred policijom nekompromitovanih nastavnika. Na primer, samo profesor muzike na Ženskoj gimnaziji Lola Buzarov – Sunarić rasturila je oko 250 primeraka.

Policija je pozivala na saslušanje sve nastavnike na koje je sumnjala da su umešani u ovaj „posao“.

- To je komunistička lektira, uzvikivali su policajci.
- Pa, to je izdala sekcija Sarajevske filharmonije „Collegium Artisticum“, branili su se nastavnici.
- Nije to „Collegium Artisticum“ nego „Collegium comunisticum“ pronalazili su pravi izraz šefovi sarajevske policije.

Policija je, dakle, zabranila rad i rasturila društvo. Knjiga „Zašto plače Ema?“ smatrana je kompromitujućim materijalom.

Međutim, svega nekoliko meseci kasnije revolucija je povukla za sobom u borbu gotovo celokupno članstvo „Collegiuma“. Mnogi od njih su poginuli herojskom smrću u partizanskim redovima na bosanskim i hercegovačkim planinama.

ANA RAJS – RADOŠEVIĆ

Evo čega se seća Ana Rajs – Radošević po dolasku u Sarajevo. Prvi sa kojima se susrela Ana Rajs - Radošević su članovi „Colegium Artisticuma“ i posle prvih susreta sa Oskarom Danonom, koga je upoznala još u Pragu, otpočela je saradnju na prvoj predstavi.

Ana Rajs – Radošević došla je u Sarajevo 1938. godine. Rođena u Češkim Buđovicama, završila je muzičku i dramsku školu u Pragu, gde je, kao vrlo mlada nastupala u pozorištu kao operetska subreta.

U Pragu se upoznala sa modernim tendencijama u oblasti moderne igre i radom sintetičkog pozorišta.

Ono što je Oskar Danon očekivao od saradnje na predstavama, bilo joj je i blisko i dobro poznato.

Upravo je otvorila Studio za moderni balet, te je svoje učenike uključila u predstave.

„Sećam se dobro da je moja prva saradnja bila u predstavi narodne poezije. Danon mi je tada čitao pesme „Smrt majke Jugovića“, „Oranje Kraljevića Marka“ i druge. Ova poezija bila je za mene jedna velika nepoznanica. Iako sam govorila srpsko – hrvatskim jezikom, pošto sam došla iz Zagreba, srpska narodna poezija bila mi je totalno nepoznata, tako da mi je često Oskar morao i neke reči objašnjavati. Kada mi se učinilo da sam sve shvatila, prionula sam na posao sa velikim entuzijazmom – prvi posao te vrste u mom životu.

Scenski deo predstave narodne poezije bio je tako rešen da smo Ubavka Milanković i ja igrale iza jednog tankog platna, a videle su se samo naše ogromne senke. Ubavka je igrala sedam mladih žena – Jugovića na taj način da je u prolazima, u pokretu, uvek dočarala drugi karakter ličnosti – dok sam ja klečala na jednom praktikablu i izražavala bol majke Jugovića. Kraljevića Marka sam takođe igrala ja, što bi se moglo shvatiti i šaljivo da se nije radilo o velikim senkama, gdje je veličina i snaga igrača možda i manje važna – pokreti su morali biti prilagođeni pesmi, izražajni, snažni i široki.“

„Druge godine pripremili smo scensko izvođenje knjige češkog autora Nore Frida, koja u originalu nosi naslov „Pust' te basu do raozhlasu“, odnosno u prevodu na naš jezik „Pustite kontrabas da svira na radiju“. To je bila serija priča za decu a svaka je imala neku poruku“.

Slobodanka Grbić - Softić piše:

„Vreme kada se među mladim intelektualcima i umetnicima Sarajeva, okupljenih oko Sarajevske filharmonije i dirigenta Oskara Danona, formira sekcija koja će kasnije prerasti u „Collegium Artisticum“, označeno je i pojavom jednog novog umetnika o ovoj sredini. Bila je to balerina Ana Rajs, glumica i subreta iz Praga. U Sarajevo je doselila iz Zagreba (od 1936. godine pohađala je školu Roda Riflera, pa školu modernog baleta Ane Maletić). U našu sredinu stigla je početkom jeseni 1939. godine i otvorila školu modernog baleta.

„...Bilo je to doba kada i u Sarajevu kao i u drugim većim gradovima Bosne i Hercegovine vlada veliko interesovanje za igru, ples, ritmiku, gimnastiku“.

Ana Rajs okuplja grupu mladih devojaka i devojčica u svom Studiju, drži časove stepa, gimnastike, baleta i gotovo neposredno po svom dolasku uključuje se u aktivnosti grupe Oskara Danona. Bilo je tu najviše praških studenata ponesenih avangardnim stremljenjima u umetnosti, u savremenom praškom pozorištu i muzičkim i režijskim eksperimentima Emila Františka Burijana, glumca, reditelja i dramaturga praškog Divadla.

Povezani istom idejom, oduševljeni novim mogućnostima pozorišne scene, članovi ove avangardne grupe za svoj prvi nastup pripremaju „Veče muzike, pokreta i narodne poezije“. Na tekstove naših narodnih pesama uz pomoć muzike, muzičke montaže, režije, scenografije, koreografije pokreta i svetla, stvorena je jedna neobična predstava. Muzičar Oskar Danon, inženjer – arhitekta Jahiel Finci, slikar Vojin Dimitrijević, književnik Jovan Kršić i balerina Ana Rajs – nosioci predstave učestvovali su i u stvaranju male brošurice, „Program večeri muzike, pokreta i narodne poezije“ u kojoj su nastojali da publici približe sintetički teatar, da objasne svoje porive, smisao ovakvog teatra, kao i da upoznaju publiku sa novim stremljenjima u evropskoj umetnosti.

U prilogu Ane Rajs koji je naslovila „O plesu u sintetičkom pozorištu i o plesu uopšte“ dato je tumačenje smisla modernog baleta i njegovo mesto u sintetičkom teatru gde „ples kao samostalna umetnost ima tek drugorazredni značaj, dok ilustracija pokretom, kao deo celine prvorazredan. (...) Pokretom čovek daje niz snimaka svog unutrašnjeg osećanja. Pokret je izraz unutrašnjih emocija i kao takav nije mehanički, iako možda izgleda neprirodan i neobičan. On treba da bude refleks duševne sadržine“.

Povezujući se sa ovom avangardnom družinom, uključujući i svoje najtalentovanije učenice kao aktere u sintetičkom pozorištu (Ubavka Milanković, Trudi Ajzerle, sestre Mišević – Zagorka i Seka, Emina Omanović, Pepa Kovač – Pašćan, Rea Rajs, Bija Danon i druge), Ana Reiss je osmislila rad svog Studija modernog baleta i već kod prvog nastupa pokazala mogućnosti koje moderni baletski pokret pruža u novom teatarskom izrazu.

Nastavljajući svoj rad u okviru družine koja je već nakon svoje prve priredbe izašla iz anonimnosti i delovala dalje kao „Collegium Artisticum“, Ana Rajs je učestvovala i u stvaranju izuzetno zanimljive predstave prema zbirci pripovedaka češkog autora Nora Frida „Zašto plače Ema?“. Inscenacija ove knjige rađena je, takođe, u stilu sintetičkog teatra, a tri propovetke su postavljene kao male baletne igre uz pratnju hora, orkestra i recitatora. Pripovetku „Pobuna u pisaćem stroju“ prema kojoj je i cela predstava nosila naziv „Zašto plače Ema?“ Ana Rajs je koreografski postavila kao step igru u kojoj je

glavnu ulogu, Emu (slovo E koje smatra da može da opstane samo i prkosi ostalim slovima) odigrala Bija Danon i izazvala oduševljenje publike svojim izvanrednim stepovanjem i igrom.

NORBERT (NORA) FRID

Zbirka od pet pripovedaka „Pustite konarabas u radio“, češkog pisca Norberta (Nore) Frida (1913. – 1986.) prevedena je i štampana u Sarajevu 1939. godine. Prevodioci su bili Jovan Kršić i Emerik Blum. Knjigu je izdao 1941. godine „Collegium Artisticum“.

Knjiga pripovedaka poslužila je za pet kratkih baleta i scenskih miniatura a pod naslovom druge po redu priče – „Zašto plače Ema?“.

Izbor knjige Norberta Frida nije slučajan. Sa delom češkog pisca upoznali su se autori predstave u Pragu, za vreme studija, a na izbor je uticala i činjenica da su Nora Frid i Ana Rajs bili prijatelji iz detinjstva.

Predstava je zabranjena posle prvog i jedinog izvođenja, a knjiga povučena odmah po izlasku iz štampe. Predstava se odigrala pred punom dvoranom, a knjiga je rasturena pre odluke o povlačenju.

Norbert Frid se rodio u jevrejskoj porodici u Češkim Buđovicama, gde je završio srednju školu. U Pragu je diplomirao na Pravnom fakultetu, a doktorirao, posle rata, 1948. godine na Filozofskom fakultetu.

Jaromir Linda, profesor na katedri za češki jezik i književnost na Filološkom fakultetu u Beogradu, pisao je Norbertu Fridu i proučavao njegov književni opus.

Profesor Linda piše: „Frid je bio prozaik sa smislom za dokument, političke nauke i sudbine običnih ljudi, posebno intelektualaca, sa naglaskom na moralnu i kulturnu odgovornost“.

Linda se osvrće na njegovu političku i umetničku delatnost i kaže: „On je bio član pokreta studentske levice, sarađivao je sa pozorištem E. F. Burijana „D34“, sa radiom i sa komunističkom štampom. U periodu od 1936. – 1938. bio je zaposlen u praškoj filijali filmske kompanije „Metro Goldvin Majer“, kao tekstopisac, urednik i dramaturg, a od oktobra 1938. u sličnom preduzeću „RKO - radiofilm“ kao dramaturg i šef propagande“.

Osvrće se na raznovrsnost žanrova i navodi najvažnija dela i kaže: „Fridovo stvaralaštvo se oblikovalo postupno, obeleženo širokim interesovanjima i životnim događajima. Književno je debitovao poezijom o Pragu pisanom na nemačkom, koju je pisao sve do 40 – ih godina, potom je pisao liriku i stihove za decu na češkom (u vreme posle rata **Brat Jan** i **Konj na cvetiće**). U to doba se okušao u žanru priče (**Na radiju basovi nek biju**), ali i u romanima koji su bili istorijska slika i egzistencijalna analiza perioda i životnih iskustava ljudi na pragu rata (**Čudna pesma**, **Don Žuan ide u pozorište**). Odmah posle rata u Fridovom delu je preovladala žanrovska raznolikost. U putopisnim reportažama (**Meksiko u Americi**, **Nasmejana Gvatemala**), u avanturističkim romanima (**Prašuma**, **Carica**), u komičnoj persiflaži (**Noć preokreta**) i u naučnoj publikaciji **Meksička grafika** crpeo je najviše iz boravka na američkom kontinentu. Trudio se uvek da se pridržava ideoloških zahteva tog vremena (**Bunar lešinara**, **Mač arhandela**) i normama konstruktivne književnosti (beletrizovana reportaža **Rudar Galvas**). Kasnije je takođe pisao psihološku prozu, koja je vezana u cikluse o moralnim konfliktima malog čoveka (**Tri male žene**, **Tri beznačajna muškarca**). Najbliža stvaralačka oblast mu je postala autobiografski motivisana proza o sudbini čeških Jevreja. Iskustva iz koncentracionog logora oslikao je u romanu **Kutija živih**“.

Za vreme rata je bio interniran u Terezinu a posle transportiran u Aušvic, gde su stradali žena, otac i brat.

Posle rata je bio diplomata u SAD – u i Meksiku. Mnogo je putovao, te je objavio putopisne knjige. Objavio je ukupno trideset knjiga.

Pred kraj života bavio se pisanjem autobiografskih romana gde piše o sudbini čeških Jevreja i o iskustvima iz koncentracijskih logora („Kutija živih“). Ostala je nezavršena hronika u kojoj se bavio težnjama tri generacije jedne jevrejske porodice da se uklopi u sredinu u kojoj prolazi kroz strahote rata i posleratna komplikovana politička previranja.

Zbirka priča „Pustite kontrabas na radio“ iz 1937. godine nije završila samo kao podloga za predstavu u Sarajevu. Priče su nastavile svoj život i posle rata. Snimljen je crtani film 1971. godine prema priči „Zašto ptice sede na telegrafskim žicama“ a film „Čudesna lopta“ snimljen je prema priči „O lopti koja ide samo u neprijateljski gol“ 1948.godine“.

Emil Burijan i njegovo pozorište „D34“ direktno je uticalo na koncepciju takozvanog sintetičkog pozorišta koju su preuzeli tvorci sintetičkog pozorišta „Collegium Artisticum“.

Profesor Jaromir Linda, govoreći o veoma bogatom umetničkom angažovanju ističe: „Glavni doprinos Burijanovih ekstenzivnih i brojnih disciplina koje su uticale na njegovo delo, leži u njegovom pozorišnom radu iz godina 1933. – 1941., u kojem je realizovao ideološko – estetski avangardni program i spojio trenutne društvene, levičarske sadržaje sa scenskim pesničkim izrazom. Načelo lirske subjektivizacije pozorišnog iskaza, sintetičkih proizvodnih koncepata i semantičkih odnosa između njegove revizije komponenti predstavlja veliki doprinos razvoju češkog pozorišta. Inspirativan ostaje Burijanov napor kolektivnom konceptu pozorišnog rada i službe, projekat pozorišta kao multikulturalnog centra.

Sintetičko pozorište koristi muziku, pokret, igru, horsku recitaciju, govor, projekciju kao jedinstven skup povezanih elemenata da dočara celoviti utisak i potpun doživljaj.“

Imala sam osam godina kada sam, kao učenica Baletskog studija Ane Rajs, igrala dve uloge u predstavi „Zašto plače Ema?“. Glavnu ulogu male Eme igrala je i stepovala Blanka Danon. Ona je bila prava senzacija. Imala je vanredni talenat za scenu, a najviše uspeha je imala u sjajnom stepovanju. Tako je brzo stepovala da su je upoređivali sa popularnim profesionalnim igračima koji su tada viđeni samo na filmu. Igrala je hirovitu i tvrdoglavu devojčicu, koja je odbijala da se igra sa ostalom decom. Imala je dve kike, koje su se žicom držale u horizontalnom položaju. Ema je bila slovo „E“ u pisačkoj mašini. Druga slova su bila poslušna i pisala su pisma deci. Jedino slovo „E“ nije htelo da piše. Došlo je do pobune među slovima – prvo su molili Emu da nastavi da kuca, a onda su se ozbiljno naljutili.

Pisaća mašina i ostala slova su nastavila da kucaju, a umesto slova „E“ stavili su crticu. Deca su mogla da pročitaju pisma, ali kada je Ema počela da kuca svoje pismo – izlazilo je samo slovo „E“ – a to deca nisu mogla da razumeju. Najzad, Ema je shvatila da ne može sama, odljutila se i pomirila sa ostalim slovima. Nastavila je da piše.

Slova su sedela na velikim tipkama, kao velikim bubnjevima. Svako slovo je imalo na kostimu od vrata do struka slovo. Ja sam bila Sima – slovo „S“.

Poruka priče je bila: samo ako svi radimo zajedno, možemo postići uspeh. Dugo smo pamtili stihove o slozi. Hor je izgovarao tekst, stepovali smo, a na tilu, koji je bio postavljen na ram pozornice projektovana je fotografija pisaće mašine.

Probe smo imali u Baletskom studiju – Danon je sedao za klavirom a Ana je pokazivala korake i pokrete – i na licu mesta, uz muziku, sklapala scene i postavljala baletske korake.

Slabije se sećam proba druge priče – „Pustite kontrabas na radio“. Mnogo bolje se sećam same predstave u kojoj sam igrala flautu. Pošto su odbili kontrabas da svira na radiju, on se, tužan i očajan, uputio u šumu i tamo zaspao. Probudio ga je cvrkut ptice – ne, to nije bila ptica – to je bila flauta, koja „svojim zviždukom izražava radost ptičijeg pevanja“. Tu sam se pojavila u kostimu, - boje metala, a od grla do struka stajala su dugmeta – to su bile tipke. Svojom akrobacijom i veselom igrom, razveselila sam kontrabas. Pošli smo kroz šumu i naišli na violinu, saksofon, trubu, trombon, harfu, bubanj. Sada smo već imali ceo orkestar i mogli „da izrazimo sve na svetu“.

Vesela družina odluči da ode na radio. Dirigent je uzeo svoj „čarobni štapić“ i svi instrumenti su shvatili šta svaki od njih treba da radi. Svi su bili srećni i dirigent i instrumenti – jer od tada pa do danas oni sviraju zajedno.

Ostale priče nisam zapamtila, a posle nastupa u prve dve, - odveli su me kući. Ostali deo predstave bio je samo za odrasle, tako da su decu ubedili da odu kućama.

Knjiga „Zašto plače Ema?“ se u momentu zabrane našla u našoj kući. Moji roditelji nisu bili kompromitovani i dve kutije knjiga sa crvenim koricama i lepo ilustrovanih, sakriveno je u našoj ostavi. Tajno su uzimane i podeljene, uglavnom, učenicima srednje škole.

Do mene je, posle rata, stigao jedan primerak knjige, koji sam poslala u Sarajevo u muzej. Za uzvrat sam dobila fotokopiju, koju i danas ljubomorno čuvam.

Priča „Zašto sede ptice na telefonskoim žicama“ se otvoreno zalagala za obustavu neprijateljstva i za mir – možda je i zbog toga izazvala najveći otpor vlasti – i dovela do zabrane, a i do traganja za učesnicima predstave.

Ličnosti u priči su ptice. One posmatraju život na zemlji i komentarišu antagonizam, neslaganje, nesuglasice i sporove koje vode ljudi, – za razliku od ptica, – koje su slobodne i preleću iz jednog dela sveta na drugi, – „i ne brinu se za putne isprave“- ... - „Dobro se razumeju i ne trebaju im ratovi“. One savetuju ljudima da ih uzmu za primer i da budu „tako slobodni i dobri kao što su one“... Ptice su razočarane i tužne zbog vesti da se čovek „uopšte nije popravio i da je još uvek zao“. Verovale su da će telegraf, kao novina, omogućiti ljudima da šalju svoje misli daleko.

„Misli će leteti po žici preko granica i mora, bez prepreka. Ljudi će biti jedni drugima bliži i bolje će se razumeti. Neće više biti ratova, na zemlji će se nastaniti sreća i ljudi neće prkositi jedni drugima“. Ptice su se radovale telegrafu, ali, - optimizmu je došao kraj! Ptice su konstatovale da se ljudi još uvek nisu popravili.

Naučili su i Morzeovu azbuku da mogu da kontrolišu ponašanje ljudi. Ono što su čuli rastužilo ih je.

„POTREBNO NAM JE VIŠE ORUŽJA!“

„U ENGLESKOJ JE PRONAĐEN NOVI MITRALJEZ SA 500 METAKA U MINUTU!“

„NEMAČKA GRADI NOVE PODMORNICE!“

Ipak, ptice su gajile nadu da će na zemlji zavladati mir i sreća. Zbog toga su odlučile da se svake godine vraćaju u naše krajeve i sede na telegrafskim žicama i čekaju dobre vesti!

Iako je u posleratnom periodu bilo dobre volje i želje da se „Collegium artisticum“ ne zaboravi – u Sarajevu je ostalo još mnogo neispričanih priča.

Članovi „Collegium Artisticuma“ sa zanosom ali i sa ponosom sećali su se zanimljivih dešavanja, zgoda, nezgoda i problema.

Na okupu je bila ekipa mladih i talentovanih umetnika, ali realizacija svih zamisli nije uvek bila jednostavna.

Osim straha od progona vlasti, bili su suočeni i sa brojnim tehničkim problemima.

Emerik Blum voleo je da priča o tome kako su uspeli da obezbede projektor za predstavu. Ubedio je domara svoje gimnazije da iznesu projektor iz škole bez znanja direktora. Izneli su ga pred predstavu, instalirali, i odmah isto veče - noću – vratili.

Blum je zajedno sa Kršićem preveo knjigu „Zašto plače Ema?“. Bio je brz u rasturanju celog tiraža u čemu mu je pomogla profesorka njegove gimnazije. Blum je prvi dopao zatvora da bi brzo bio odveden u Jasenovac.

Matusja Blum, - otišla je kod komandanta sarajevske policije, da se raspita za muža i tom prilikom videla na stolu spisak učesnika tek zabranjene predstave. Jedan policajac je uzeo spisak i upitao: „Šta ćemo sa decom?“ – a komandant je mahnuo rukom i rekao: „Decu nećemo dirati“. Matusja je odmah javila svima da će biti uhapšeni i da treba da pobjegnu.

Bilo je još priča, prisećanja raznih detalja.

Ana Rajs – Radošević volela je da priča o svojim učenicima koji su se svim žarom trudili da što bolje odigraju svoje uloge. Posebno je volela da govori o učenici Seki Mišević i njenoj majci, koja je bila krojačica.

Kao samohrana majka podigla je i odškolovala svoju decu radeći na šivaćoj mašini. Volela je svoju šivaću mašinu, pa joj je čak napisala i pismo, kada ju je predala muzeju „Collegium Artisticuma“.

Na njoj je sašila kostime za sve predstave „Collegium Artisticuma“, a ne samo da je to radila sa zadovoljstvom, već je učestvovala i u njihovom kreiranju. Napisala je:

„Ja se danas pozdravljam sa mojom voljenom šivaćom mašinom i nadam se da će se odmoriti tamo gde je zaslužno stigla. Draga moja, ti si za svojih 60 godina, kao i ja za svojih 79 godina, odradila sve svoje. Zajedno smo radile i pevale. Tvoji zvuci bili su samo pratnja, a ja sam se radovala što ne pevam sama. Zajedno smo radile i o poslu se dogovarale do 2 sata noću. Rano sam ustajala, a ti si me prva sretala. Zvala si me sebi gde me je čekao započeti posao. Još jednom hvala za svu pomoć, pomogla si mi da ostvarim svoje skromne želje. Za vreme rata bile smo obe u ropstvu kod Švaba, razdvajale smo se i opet nalazile. Danas se nas dve starice pozdravljamo poslednji put i rastajemo. I posle ovog rastanka, kao hraniteljku moje dece, ne mogu prestati da te volim.

To su moja sećanja na život u Sarajevu, koji je bio strašno naglo prekinut ulaskom Nemaca. Mi smo se posle mnogi našli u partizanima i radili u kulturnom planu, tako da smo nastavljali svoj rad.

Sarajevo je više puta obeležavalo godišnjicu „Collegium Artisticuma“. Izašle su dve monografije – jedna povodom 50 godina od prve predstave, a druga povodom 70. godišnjice.

Na izložbi „Collegium Artisticum 1939.“ u istoimenoj galeriji gradonačelnik Sarajeva otkrio je ispred galerije spomen – ploču posvećenu grupi i njenim osnivačima Oskaru Danonu, Voji Dimitrijeviću, Jahielu Finciju i Ani Rajs.

„Pred brojnim posetiocima i zvanicama, gradonačelnik Sarajeva Behmen, istakao je da grupa „Collegium Artisticum“ predstavlja prvi duhovni otpor fašizmu, dok su njeni članovi bili među prvim antifašistima u Sarajevu. Nazvao ih je i velikim intelektualnim potencijalom.“

Gradonačelnik je uručio „Ključ grada Sarajeva“ Oskaru Danonu.

Danon je te 2009. godine bio još jedini živi član grupe, ali nije mogao lično da primi ovo visoko priznanje iz zdravstvenih razloga.

To priznanje dodeljeno mu je kao izraz velikog poštovanja građana Sarajeva prema osvedočenom antifašisti, koji je dao značajan doprinos razvoju i očuvanja civilizacijskih vrednosti čime su potvrdili trajnu vezu sa umetnikovim rodnim gradom.

Ivana Udovičić, novinar iz Sarajeva, u svojim tekstovima ističe značaj „Collegium Artisticum“ - a i podseća svaki put na činjenice koje ne želi da se zaborave:

„Po svojoj političkoj orientisanosti jasno se da zaključiti kako su članovi grupe levo orijentisani i kako se duh komunističke partije oseti u programu delovanja, ali takođe je bitno istaći kako on nikad nije ugrozio slobodu umetničkog izraza. U tom smislu treba čitavu grupu promatrati pre svega kao umetničku. Njihovi istupi nisu direktni ni preterano radikalni, a njihova umetnost nije zloupotrebljavana u svrhe ideološke propagande. Konačno, činjenica da je i jedna takva umerena opcija dobila zabranu rada, govori u prilog činjenici da značajnija propaganda nije ni bila moguća. Može se s-toga zaključiti kako je antifašizam, u izvornom smislu te reči, osnovno političko opredeljenje grupe. Obzirom da većina članova Collegiuma dolazi u Sarajevo iz evropskih centara u kojima se već oseća nadolazeći rat, upozoravanje na te strahote može se tretirati više kao moralna obaveza, - nego agitatorski čin. U tom pogledu, naročito se ističe predstava „Zašto plače Ema?“. U sklopu četiri komada, aluzije na rat postaju sve očitije, a i sam rat neizbežan, što dovodi do zabrane Collegiuma i kraja jedne epohe. Sve ono što će se kasnije dogoditi sa članovima ove grupe, otvara neka nova poglavlja u njihovim biografijama. Collegium ostaje njihova uspomena iz mladosti. Uspomena na period kada su ideali dostižni, mogućnosti neograničene, a želja za delovanjem nezaustavljiva“.

I na kraju dodaje:

„„Collegium Artisticum“ kao sintagma već odavno se odomaćio u kulturnoj fizionomiji grada. Ovaj pojam koji se najčešće veže uz Gradsku galeriju, nosi u sebi i određene doze urbanog, prosvetiteljskog, avangardnog, buntovnog... Razmišljajući dakle o tom, kako se najčešće zove, prvom Collegiumu, nalazimo u njemu svestremensku težnju ovog grada da odskoči od prosečnosti i učmalosti, da i Istok i Zapad u njemu prepoznaju pažnje vrednu sredinu i da uz sve to zadrži u sebi vlastitu autohtonost. Zbog svega toga, čak i nakon 70 godina Sarajevo se ne samo s radošću priseća Collegiuma, već i s ponosom ističe njegove vrednosti.“